

Bevara landsbygdshandeln - för hälsans skull

Landsbygdsbutiken i Alsterbro

Hälsokonsekvensbedömning av landsbygdshandelns
betydelse för äldre på landsbygden

LÄNSSTYRELSEN
KALMAR LÄN

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

Bevara landsbygdshandeln

– för hälsans skull

Meddelande 2008:18

ISSN 0348-8748

ISRN LSTY-H-M—2008/18 --SE

Utgiven av:	Länsstyrelsen Kalmar län
Ansvarig enhet:	Rättsenheten, Sociala funktionen
Projektledare:	Stig Lindahl
Författare:	Stig Lindahl, Lillemo Bennisäter och Linus Karlsson, Länsstyrelsen i Kalmar län, samt Marianne Jervehed och Allan Karlsson, Länsstyrelsen i Kronobergs län.
Omslagsbild:	Landsbygdsbutiken i Alsterbro, Foto: Linus Karlsson
Tryckt hos:	Högskolans tryckeri i Kalmar, sept 2008
Upplaga:	300 ex

Bevara landsbygdshandeln - för hälsans skull-

1. Bakgrund

Länsstyrelsen har uppgiften att främja förutsättningarna för bra service, social trygghet och god hälsa inom länet. Därtill kommer uppgiften att främja en levande landsbygd. I regleringsbrev från regeringen för 2007 (uppdrag 36) fick länsstyrelserna i uppdrag att i samråd med Statens Folkhälsoinstitut *utveckla metoder för bedömning av hälsokonsekvenser för insatser inom tre olika verksamhetsgrenar*. Framtagna metoder ska utgå från bestämningsfaktorer för hälsa inom folkhälsopolitiken som är relevanta för länsstyrelsens arbete.

Utvecklingen med minskande befolkning och sned åldersfördelning med förhållandevis många äldre medför minskat underlag för såväl kommersiell som offentlig service på landsbygden. En förutsättning för att som äldre kunna bo kvar på landsbygden är tillgång till service. En viktig fråga är hur samhället lokalt och regionalt kan stödja och utveckla servicen på landsbygden för att göra det möjligt för äldre att bo kvar.

Länsstyrelsen har sedan tidigare erfarenhet av att väga in miljöaspekter i sitt beslutsfattande. Tanken med hälsokonsekvensbedömningar (HKB) är att på liknande sätt väga in hälsokonsekvenser i beslutsfattande på både lokal och regional nivå.

2. Stöd till service på landsbygden

För att stödja landsbygden har staten beslutat om att på olika sätt stödja näringsliv och utveckling på landsbygden. Ur anslaget 33:1, regionala tillväxtåtgärder, kan länsstyrelsen alternativt regionförbund eller motsvarande avsätta medel för ekonomiskt stöd till exempelvis dagligvarubutiker på landsbygden. Bidragen regleras i förordningen om stöd till kommersiell service, SFS 2000:284 och kan i princip vara av tre slag. För byggnation, reparation, inköp av inredning och utrustning samt kompetensutveckling kan investeringsbidrag beviljas. Om en butik hamnar i en akut ekonomisk kris kan länsstyrelsen/regionförbundet gå in med ett tillfälligt driftstöd, så kallat servicebidrag. Det är viktigt att betona att det är fråga om tillfällig hjälp. Tanken med bidraget är inte att hålla olönsamma butiker under armarna. Kommunerna har möjlighet att lämna bidrag till butiker som har hemsändningsservice till kunder som har svårt att själva ta sig till butiken. Kommunerna kan i sin tur söka statsbidrag hos länsstyrelsen/regionförbundet för bidragskostnaden. Utöver rena ekonomiska bidrag till enskilda företag finns också möjlighet att stödja projekt för att utveckla servicen på landsbygden rent allmänt eller projekt som gynnar en grupp av

företag. I övrigt verkar länsstyrelserna och regionförbunden genom kontakter med departement, centrala verk, kommuner och lokala och regionala organisationer för att främja servicen på landsbygden.

Inom hela EU pågår ett nytt landsbygdsprogram som gäller för perioden 2007-2013. Till skillnad från tidigare program som haft fokus på jordbruk, finns nu även möjlighet att söka ersättning för företagande på landsbygden. Programmet har som syfte att främja en ekonomiskt, miljömässigt och socialt hållbar utveckling på landsbygden. Exempel på åtgärder inom landsbygdsprogrammet som är möjligt att söka stöd för är; affärsutveckling i mikroföretag, främjande av turismnäringen och grundläggande service för ekonomin och befolkningen på landsbygden. Landsbygdsbutiker har möjlighet att söka företagsstöd för satsningar inom sin verksamhet, likväl som andra företagare på landsbygden. Trots stöd och ersättningar av olika slag har många landsbygdsbutiker svårigheter med att få lönsamhet i sin verksamhet. Om en landsbygdsbutik tvingas slå igen så drabbas hela bygden, men det är ofta den äldre befolkningen som drabbas värst då de inte är lika mobila och ofta inte har möjlighet att åka och handla i centralorten eller på andra ställen.

3. Socialtjänstens ansvar

Socialnämndens uppgifter regleras i socialtjänstlagen.

Socialnämnden har bl.a. uppgiften att:

- göra sig väl förtrogen med levnadsförhållandena i kommunen
- medverka i samhällsplaneringen och i samarbete med andra samhällsorgan, organisationer, föreningar och enskilda främja goda miljöer i kommunen
- genom uppsökande verksamheter och på annat sätt främja förutsättningar för goda levnadsförhållanden (3 kap. 1 § SoL)

Till detta kommer rätten till bistånd enligt socialtjänstlagen.

”Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning och för sin livsföring i övrigt”. (4 kap. 1 § SoL)

Denna lag ger rätt för den enskilde att söka bistånd hos kommunens socialtjänst. Biståndet kan t.ex. vara hjälp med inköp och matdistribution. Den enskilde kan även söka bistånd i form av hjälp i hemmet t.ex. med personlig omvårdnad, tvätt och städning. Ansökan bedöms individuellt och kan överklagas hos länsrätten. Den enskilde, som är äldre, skall ha möjlighet att leva ett självständigt liv. Tillgång till service genom exempelvis landsbygdshandel är en viktig del av möjligheten för äldre att leva självständigt. Socialnämndens ansvar framgår av socialtjänstlagen 5 kap. 4 §.

”Socialnämnden skall verka för att äldre människor ska få möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra.”

4. Syfte och metod

Syftet med denna studie är att studera servicens betydelse med utgångspunkt från några folkhälsopolitiska mål samt att göra en bedömning av konsekvenser för äldre och deras hälsa av att servicen bibehålls alternativt försämras.

Länsstyrelserna i Kalmar län och Kronobergs län har valt att samverka vid genomförandet av denna studie. De områden som valdes för att utveckla metoder för hälsokonsekvensbedömning (HKB) var socialtjänst och samhällsplanering.

För att kunna studera servicens betydelse med utgångspunkt från några folkhälsomål och göra bedömning av konsekvenser för äldres hälsa valdes fyra orter i våra län. Två orter i Kalmar län (Tuna i Vimmerby kommun och Alsterbro i Nybro kommun) valdes till denna studie därför att man där lyckats bibehålla servicen i stor utsträckning. I Kronobergs län valdes två orter (Hinneryd i Markaryds kommun och Älmeboda i Tingsryds kommun) där lanthandeln lagts ner och därmed risk för att servicen och tryggheten för äldre försämras.

Genom att välja orter med en väl fungerande service för äldre och orter där lanthandeln lagts ner är det möjligt att göra en jämförelse och kunna se eventuella skillnader.

I Tuna och Alsterbro i Kalmar län genomfördes samtalsgrupper. Länsstyrelsen samlade en grupp pensionärer på varje ort och förde ett samtal med utgångspunkt från några frågeställningar. Samma frågor låg till grund för intervjuer med totalt åtta pensionärer med hemtjänst. De båda lanthandlarna på de båda orterna intervjuades också.

I Hinneryd och Älmeboda i Kronobergs län genomfördes också samtalsgrupper med pensionärer. I samband med den tidigare studien av lanthandelns betydelse för äldre intervjuades 12 pensionärer. Sju av dessa intervjuer har relevans för denna undersökning dvs. dessa sju pensionärer var boende i Hinneryd eller Älmeboda.

Länsstyrelsen i Kronobergs län har tidigare genomfört en undersökning om lanthandeln som redovisas i rapporten ”Lanthandelns betydelse för äldre” (Meddelande 2007:25). Syftet med denna rapport var att undersöka landsbygdshandelns betydelse för äldre att bo kvar i ordinarie boende. Insamlat material från intervjuer med handlare och äldre kunder har delvis ingått som underlag även i denna rapport.

5. Folkhälsomål, hälsomatrix och service på landet

För att göra en bedömning av vilka konsekvenserna blir för äldres hälsa vid en bibehållen respektive försämring av servicen valde vi att utarbeta två s.k. hälsomatriser. Som framgår ovan har Statens Folkhälsoinstitutet uppdraget att tillsammans med länsstyrelserna utveckla metoder för att beskriva hälsokonsekvenser. Hälsomatrisen är ett hjälpmedel vid analys av resultatet.

Riksdagen har tagit beslut om *Mål för folkhälsan* med 11 målområden. De målområden vi valt i denna studie har enligt vår bedömning betydelse för äldres hälsa.

Dessa områden är:

- Mål 1: Delaktighet och inflytande i samhället
- Mål 2: Social och ekonomisk trygghet
- Mål 5: Sunda och säkra miljöer
- Mål 9: Ökad fysisk aktivitet
- Mål 10: Goda matvanor

För att kunna bedöma hälsokonsekvenser valde vi att prioritera målgrupperna 65 – 79 år och personer över 80 år med och utan funktionshinder. Länsstyrelserna gjorde en hälsomatrix riktad till boende i två orter med bibehållen service och en matrix riktad till boende i två orter med nerlagd lanthandel.

Inom Mål 1 (delaktighet och inflytande i samhället) valde vi att formulera frågor kring följande bedömningsfaktorer:

- Möjlighet att påverka sin vardag
- Tillgång till samhällsinformation
- Tillgång till butik i närområdet
- Möjlighet att handla själv
- Tillgång till egen bostad

Inom Mål 2 (social och ekonomisk trygghet) valdes följande bedömningsfaktorer:

- Tillgång till hemtjänst och larm
- Lanthandelns betydelse för att ”hålla koll på” kunder ur ett socialt trygghetsperspektiv
- Stöd från grannar och/eller anhöriga
- Goda kommunikationer
- Tillgång till kontanta medel, kassaservice
- Hjälp med att betala räkningar
- Tillgång till apotek, distriktssköterska, post, systembolag, bensin och bibliotek på den egna orten

Inom Mål 5 (sunda och säkra miljöer) valdes bedömningsfaktorn:

- Risken att skadas, olycksfall

Inom Mål 9 (Ökad fysisk aktivitet)

- Medför tillgång till lanthandel ökad fysisk aktivitet

Inom Mål 10 (goda matvanor) valdes följande bedömningsfaktorer:

- Tillgång till matdistribution
- Tillgång till hemkörning från handlaren
- Tillgång till god matkvalitet.

Hälsomatrисerna framgår av bilaga 1.

6. Analys av intervjuer och samtalsgrupper

Efter genomförda intervjuer och samtal med fyra pensionärsgrupper analyserades de olika svaren utifrån de bedömningsfaktorer som ingick i hälsomatrисen.

För de pensionärer som intervjuats och som ingår i undersökningen har en bedömning gjorts om vad en försämring alternativt bibehållande av servicen betyder för hälsan. Är det positivt, negativt eller saknar det betydelse för hälsan? På samma sätt har vi analyserat de synpunkter som kommit fram vid de fyra samtalsgrupper som genomförts. Genom att göra en HKB fördjupas underlaget för framtida beslut som kan påverka servicen på landet. Vad är viktigt att tänka på vid t.ex. framtida beslut om eventuella insatser för landsbygdshandeln? Hur kan hälsoaspekter finnas med i beslutsprocessen?

Resultatet av undersökningen redovisas genom att vi utgår från de fem målområden vi valt för vår analys. Inom varje målområde redovisas de *mest frekventa svaren* både från de pensionärer som har fortsatt god och bibehållen service och från de pensionärer som fått försämring genom att affären nyligen lagts ner. Generellt har vi inte sett att det på något avgörande sätt skiljer sig i svaren mellan olika åldersgrupper (över eller under 80 år) eller om personen har funktionshinder eller ej.

Mål 1: Delaktighet och inflytande

Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>bibehållen</i> service och bibehållen trygghet	Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>minskad</i> service och minskad trygghet
<ul style="list-style-type: none"> • Man har möjlighet att påverka sin vardag. • Kan gå och handla själv och själv välja sina varor • Man kan bo kvar på orten. • Affären är en mötesplats där man kan få del av viktig information. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sämre möjligheter att påverka sin vardag. • Man blir beroende av grannar, släktingar och hemtjänst för att handla. • Svårare att kunna leva självständigt.

Mål 2: Social och ekonomisk trygghet

Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>bibehållen</i> service och bibehållen trygghet	Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>minskad</i> service och minskad trygghet
<ul style="list-style-type: none"> • Kontakten med lanthandlaren är god och han/hon uppmärksammar om någon inte kommer och handlar. • Det skulle bli ”kaos” för samhället om man lade ner affären. • Det är viktigt att ha tillgång till apotek, post, tips, ta ut pengar och systembolag i affären. • Man får stöd av grannar, släktingar och hemtjänsten om det skulle behövas. • Vi saknar en distriktssköterska på vår ort. • Affären bidrar till ökat kvarboende för äldre 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedläggning av affären ökade otryggheten. Att vara känd av handlaren är positivt. Handlaren tog kontakt om man inte hörde av sig. • När affären inte finns blir man mer beroende av hjälp från grannar, släktingar och hemtjänst. • Man vet inte om man kan bo kvar på orten nu när affären inte finns. • Affären var en viktig mötesplats och det är viktigt med gemenskapen med andra. • Det är svårare med att kunna ta ut pengar och sköta sina postärenden. • Nedläggning kan medföra en befolkningsminskning vilket skapar otrygghet.

Mål 5: Sunda och säkra miljöer

Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>bibehållen</i> service och bibehållen trygghet	Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>minskad</i> service och minskad trygghet
<ul style="list-style-type: none"> • Man känner till sin affär och det är lätt att ta sig in och ut. • Ingen direkt skaderisk när man handlar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Det har inte blivit någon ökad risk för skador eller olycksfall för att man lagt ner affären.

Mål 9: Ökad fysisk aktivitet

Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>bibehållen</i> service och bibehållen trygghet	Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>minskad</i> service och minskad trygghet
<ul style="list-style-type: none"> • Genom att man går till affären får man nyttig motion. 	<ul style="list-style-type: none"> • När lanthandeln försvinner blir det mindre motion.

Mål 10: Goda matvanor

Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>bibehållen</i> service och bibehållen trygghet	Svar från intervjuer och samtalsgrupper med <i>minskad</i> service och minskad trygghet
<ul style="list-style-type: none"> • Handlaren kör hem varorna till mig om vi inte kan handla själva i affären. • Jag kan gå i affären själv men handlaren hjälper mig att få hem varorna. • Det är god kvalitet på varorna. 	<ul style="list-style-type: none"> • Det finns inte tillgång till hemkörning av varor.

7. Reflektioner, slutsatser, och rekommendationer

Reflektioner

Studien visar att hälsoaspekter är viktiga att beakta vid förändringar av servicen på landsbygden. Att utifrån två enkla hälsomatriser ställa några frågor kan bidra till att förbättra bl.a. myndigheters beslutsunderlag lokalt och regionalt.

Att vara oberoende av andra är en drivkraft hos många av dem som intervjuats och många vittnar om betydelsen av att kunna bo kvar hemma i sitt hus och i sin hembygd. Lanthandeln spelar i detta sammanhang en viktig roll i att äldre kan få känna sig *oberoende*. För de flesta pensionärer innebär det en stor frihet att de själva kan bestämma när de vill handla och vad de vill handla hem från affären. Det innebär också en stor frihet att själv kunna ta sig till affären.

Det framkommer tydligt av de intervjuer som genomförts att den lokala lanthandeln i många orter utgör en mötesplats för invånarna på orten. Att gå till affären blir, utöver att sköta sina inköp, även en stund i gemenskap med andra kunder tillika grannar. I flera affärer går det även att ta en kopp kaffe, ofta i anslutning till en "spelhörna". Affären skapar med andra ord en möjlighet till ett socialt sammanhang och tillhörighet, samt ger lite "senaste nytt" från bygden. Det kan även innebära att vara "sedd och känd" av andra ortsbor. Mycket handlar om handlarens egen inställning till service. Att ha en positiv inställning återspeglar sig direkt i verksamheten.

Det framkom vid intervjuerna med handlarna att serviceandan gentemot befolkningen ibland kändes viktigare än lönsamheten. Det handlarna lyfte fram var hur viktigt det var med ett nära och förtroendefullt förhållande till invånarna på orten. Handlarna satsar på ett bra bemötande, en välskött butik, snyggt och rent och givetvis att man tillhandahåller varor som kunderna önskar sig. Detta oavsett om kunderna är unga eller gamla, män eller kvinnor. Oftast har man öppet alla dagar i veckan, även kvällstid. Så ledighet eller semester var inte aktuellt för handlarna.

Slutsatser

De slutsatser Länsstyrelserna i Kronobergs och Kalmar län drar av denna studie är följande:

- Landsbygdshandeln bör så långt det är möjligt med både statliga och kommunala medel behållas bl.a. för de äldres hälsa.
- Landbygdshandeln är en viktig social mötesplats för alla på en ort.
- Landbygdshandeln ger social trygghet genom den positiva sociala kontrollen som det innebär att handlaren håller kontakt med sina kunder.
- Tillgång till hemsändning är en viktig service för många äldre.
- Många lanthandlare erbjuder tjänster som kontantuttag, apoteksservice, bensinförsäljning, tips, utlämning av systembolagsvaror.
- Lanthandeln bidrar till att äldre har möjlighet att leva ett självständigt liv och ger ökad trygghet.

Rekommendation till kommunerna

Länsstyrelserna i Kronobergs och Kalmar län ger följande rekommendationer:

För att i den kommunala verksamheten på ett bättre sätt beakta hälsoaspekter och göra hälsokonsekvensbedömningar (HKB) föreslår länsstyrelserna att det inrättas **Landsbygdsgrupper** i länens kommuner. Dessa beredningsgrupper skall enligt vårt förslag bestå av representanter från (1) kommunledningskontor som ofta har tjänstemän med särskilt ansvar för landsbygdsutvecklingen alternativt näringslivschefer, (2) socialtjänsten, som har till uppgift att bl.a. värna äldres hälsa, (3) folkhälsosamordnare eller motsvarande i kommunen samt (4) bygdens lanthandlare.

Uppgiften för gruppen är att finna möjligheter att behålla nedläggningshotade affärer och genomföra en hälsokonsekvensbedömning före beslutsfattande.

Hälsomatrix

Gällande scenariot *minskad service/ minskad trygghet*

Mål	Prioriterade grupper/ Bestämningsfaktorer	65-79 år <u>utan</u> funktions- hinder		65-79 år <u>med</u> funktions- hinder		80 år → <u>utan</u> funktions- hinder		80 år → <u>med</u> funktions- hinder	
		(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)		
Mål 1	Delaktighet - Möjlighet att påverka sin vardag								
	Delaktighet - Tillgång till samhällsinfo								
	Tillgänglighet - Tillgång till butiken - Handla själv - Tillgång till egna bostaden								
Mål 2	Social trygghet - Lanthandlaren håller koll								
	Social trygghet - Tillgång till hemtjänst och larm								
	Social trygghet - Stöd från grannar och/eller familj								
	Social trygghet - Goda kommunikationer - Alternativa boendeformer								
	Ekonomisk trygghet - Tillgång till kontanta medel - Kassaservice - Hjälp med ekonomi, betala räkningar								
	Ekonomisk trygghet - Socioekonomisk trygghet, upplevelsen av att vara fattig eller rik								
	Social trygghet – service - Tillgång till mataffär, systembolag, bensin, post, banktjänster, bibliotek, distriktssköterska, apotek								
Mål 5	Sunda och säkra miljöer - Risken att skadas, olycksfall								
Mål 9	Ökad fysisk aktivitet								
Mål 10	Goda matvanor - Tillgång till matdistribution - Tillgång till hemkörning (från handlaren) - Tillgång till god matkvalitet								

Hälsomatrix

Gällande scenariot *bibehållen eller ökad service/ bibehållen eller ökad trygghet*

Mål	Prioriterade grupper/ Bestämningsfaktorer	65-79 år <u>utan</u> funktions- hinder		65-79 år <u>med</u> funktions- hinder		80 år → <u>utan</u> funktions- hinder		80 år → <u>med</u> funktions- hinder	
		(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)	(man/kvinna)		
Mål 1	Delaktighet - Möjlighet att påverka sin vardag								
	Delaktighet - Tillgång till samhällsinfo								
	Tillgänglighet - Tillgång till butiken - Handla själv - Tillgång till egna bostaden								
Mål 2	Social trygghet - Lanthandlaren håller koll								
	Social trygghet - Tillgång till hemtjänst och larm								
	Social trygghet - Stöd från grannar och/eller familj								
	Social trygghet - Goda kommunikationer - Alternativa boendeformer								
	Ekonomisk trygghet - Tillgång till kontanta medel - Kassaservice - Hjälp med ekonomi, betala räkningar								
	Ekonomisk trygghet - Socioekonomisk trygghet, upplevelsen av att vara fattig eller rik								
	Social trygghet – service - Tillgång till mataffär, systembolag, bensin, post, banktjänster, bibliotek, distriktssköterska, apotek								
Mål 5	Sunda och säkra miljöer - Risken att skadas, olycksfall								
Mål 9	Ökad fysisk aktivitet								
Mål 10	Goda matvanor - Tillgång till matdistribution - Tillgång till hemkörning (från handlaren) - Tillgång till god matkvalitet								